

ДРУЖИНА «АПОСТОЛА»

Л. М. Драгоманова

Довго підступав до матеріалу й, нарешті, зібравши частину, — пишу про Людмилу Михайлівну Драгоманову — дружину Михайла Петровича, «апостола правди і науки», як назвав його Сергій Сфремов.

Народилася Людмила — донька штабс-капітана Михайла Дмитровича Кучинського (1796 — ?) та його дружини Марфи Йосипівни 1842 року в селі Підставки (тепер — Липоводолинський район Сумської області). Про цей населений пункт, де формувалася світлогляд майбутньої дружини Михайла Петровича Драгоманова, Олена Пчілка в спогадах напише: «Є на Сумщині, серед милої Липоводолинщини, багатої на гарні кучотки, чудовий краєвид! Це той, що з'являється перед очима, коли дивитись на нього з високого узгір'я гори Блохи. Станете на краю гори і перед вами на схід відразу розстелиться велика долина Груні. Та яка ж широка й розмаїта! Грунь вибігає з очеретів чистою, блакитною течією і несе свої води у Псел. По берегах річки схилили свої віти верби: кучері їм звили ті щедри води. Понад річкую стеляться долиною луки, яріють зеленощами свіжих трав. Зліва видніється село Підставки. Перед тією панорамою мов збігла з гори Блоха й стала на останньому горбочку, над самими водами й лугами, маленька дерев'яна, придворна церквочка, на честь Святої Трійці в с. Слобідка. Дійсно, тільки б на англійських крилах вилетіти над тим краєвидом! Гарний він літньою порою, як пишає зеленощами, радісним життям, краєсен і зимовою добою, як долина здається ще просторішою — укриття широким, білим сніговим подолом, що сяє блисками і по сивій мережці вод, скованих кригою, і на блих роздолах, і по срібних кучерях дерев, опушених інеєм; красен той вільний краєвид і навпроти, як уся велика біла пелена повернеться в широку, вільну повнінь, розліється геть-геть долиною, а небо весняне відбивається в ній сяйвом, блакиттю! Ліворуч від гори Блохи білють хатки, розбіглися по підгір'ю разом з садочками, вільно, де самі хотіли, спускаючись до луки, за якою тече Грунь. Ще далі, за Грунню, за сінокомом видніється темна, довга смуга поважного бору, що простягнувся до с. Бірки. Понад ними красуються різніми барвами картаті ниви, веселі гаї. Праворуч від Груні знаходиться Шепелиха — невеликий лісок з її чудовою криницею. А зверху знаходиться Півнева гора. Такий краєвид побачите з гори Блоха, щоб найліпше роздивитися красу долини річки Грунь».

До речі, Людмила Кучинська — дівчина, з якою Драгоманов приєднувався ще малечку, оскільки Михайлова сестра Ольга — похресниця матері нареченої, Марфи Йосипівни.

На початку 1862 року двадцятирічна Людмила приїхала до батька, який проходив військову службу на Печерську і залишився в Києві — талановита дівчи-

на стала відвідувати аматорський гурток в «Українському домі», виступати на театральній сцені. Студент університету Св. Володимира не раз гостював у земляка Кучинського вдома і там молодята зустрічалися й покохали. Влітку 1864 року Михайло Петрович одружився з молодією акторкою Людмилою Михайлівною Кучинською: вінчання проходило у церкві Св. апостолів Петра і Павла, що знаходилася при голівній споруді колегії Павла Галагана. Таїнство шлюбу здійснював священник Симеон Трегубов з дияконом Григоровичем. Подружжя Драгоманових війна приміщення в київському будинку Войцеховського на Жан-дармської (пізніше Марійсько-Благовіщенській) вулиці, займаючи невеликі кімнати. В одній було розставлено чепурно на полицях чимало книжок; окрім столу до писання, збоку стояла старенька шафа та декілька стільців. Як згадувала Людмила Михайлівна, матеріальна незабезпеченість гнітила й хвилювала Михайла Петровича, і це якраз вбивалося на його обличчя — хмурнів й інколи виявляв невдоволення. Коли був дома, трохі зігнувшись, годинами сидів за столом — запалдливо читав, писав, перегортав сторін-

Леся Українка з Аріадною Драгомановою

ки книжок, що купую лежали біля нього. На чужині в Драгоманових народилися троє малюків: Людмила Михайлівна і Михайло Петрович переживали, що дітям «...ні Дніпро, ні Псел нічого не говорять і не говоритиме, і сього не поправити!», але всі троє — Ліда, Аріадна та Світозар — хоч ненадовго, але в дитячі роки таки повернулися в Україну. Дочка — Ліда, вийшла заміж за професора Софійського університету в Болгарії, болгарського національного діяча, письменника й історика, автора соціальних праць про Україну і перекладача творів Шевченка болгарською мовою Івана Димитрова Шишманова (1862–1928, походить з роду давнього (963 року) болгарсько-македонського царя Шишмана), амбасадора Болгарії в Українській державі у 1918 році.

Аріадна народилася в Швейцарії, де на той час перебувала в еміграції родина, 8 квітня 1877 року. Михайло Петрович, коли називав таким іменем молодшу доньку, мав надію, що ця «нітка Аріадни» не дасть роду заблукати по світу і приведе в Україну. Вона — ровесниця Лесині молодшої сестри, Ольги, найкращої подружки протягом всього життя поетеси. І тому дуже гарні товариські взаємини між Лесею і Радою склалися

відразу при зустрічі. «Радочка», «Раденятко», «Радунчик» — зверталася в листах до своєї кузини Леся Українка. Галицький художник Іван Труш у Києві закохався в Аріадну, вони заручилися, про що писав у листах до матері: «Увійшов у близькі стосунки з сестрою Драгоманових, у котрих на дачі на Сирці, під Києвом, прожив чудове літо, маючи лісові етюди. Тут намалював я першу свою вдялу картину «Самітня сосна».

Світозар Драгоманов побачив світ 29 червня 1884 році у Пленпалі, кантон Женева (Швейцарія): тут здобув початкову освіту (1889–1890). У зв'язку з призначенням Михайла Петровича на посаду ординарного професора історико-філологічного відділення Болгарської вищої школи і переїздом батьків до Софії, Світозар два роки навчався у французькій початковій школі (1891–1892), після закінчення якої продовжив навчання у Ліцеї «Janson de Sailly» у Парижі (1892–1894), мешкаючи в родині Володимира Гольдштейна, члена редакцій французьких газет «Работник» і «Вольное Слово», приятеля та однодумця Михайла Петровича.

...Найтепліші стосунки у Людмили Михайлівни склалися з Лесею Українкою — за період з 1893 до 1899 року поетеса адресувала дядині 30 листів, які мають переважно побутовий, суто родинний характер, але є яскравим свідченням однієї з найяскравіших рис характеру поетеси — почуття обов'язку і співпереживання. Леся, наприклад, хоче, щоб листування з дядиною мало лише позитивний настрій, а тому не пише їй і ті дні, коли відчуває якийсь душевний дискомфорт або має погане самопочуття. В усіх листах Леся Українка звертається до Людмили Михайлівни тільки словами «люба дядино». Коли знає, що з якихось причин не може звернутися безпосередньо до Михайла Петровича, то адресує свої звернення до його дружини, точнокі знаючи, що вона завжди виконає прохання племінниці. Хіба це не яскравий приклад поваги і довіри подружжю Драгоманових! Часто в разі виникнення якихось сімейних проблем Леся Українка звертається за порадою саме до Людмили Михайлівни. У кожному листі детально розповідає про новини в колі родини, спільних друзів і знайомих. Рідко в якому листі після 1895 року Леся не нагадує дядині про те, що їхня родина Косачів дуже хоче, щоб Людмила Михайлівна переїхала із Софії, де вони жили з дядьком,

близьче до них, або ж і взагалі запрошує жити разом: «От коли б Ви вже скоріш приїздили, то якось би краще було». У 1898 році молодший син Драгоманових Світозар все-таки переїздить до Косачів. Леся Українка стає його вчителем, годе до вступу в гімназію. В одному з листів від 4 жовтня вони разом повідомляють мамі, що «Зоря (Зора — Світозар, син Михайла і Людмили Драгоманових — В.Ж.) — учень III класу, Київської IV гим-

Л. Драгоманова з дітьми Аріадною і Світозаром

нази. Зоря дуже радий своєму новому званію».

Людмила Драгоманова стає однодумцем Лесі Українки й тоді, коли постає питання про операцію Лесі на носі, яку мав робити відомий хірург у Берліні. Дядина підтримала поетесу в тому, що операція необхідна, адже це — надія позбутися багаторічного болю, з яким жила Леся (лист від 18 грудня 1898 року). Також племінниця, як раніше з дядьком, так тепер з дядиною, обговорює на сторінках листів і свою літературну творчість, високо цінуючи думку Людмили Михайлівни (лист від 30 листопада 1898 року).

У деяких листах до Людмили Драгоманової Леся Українка відкрито висловлює політичну та громадянську позицію. Наприклад, з листом від 18 листопада 1896 року вона послала свою статтю, написану французькою мовою «Голос однієї російської ув'язненої» і просила дядину якнайшвидше знайти редакцію, яка б цю статтю надрукувала. Це була реакція обурення письменниці на дії французьких буржуазних поетів, які радо вітали у Парижі російського царя Миколу II. А в грудні «в Києві було багато обтисків та арестів, поліція забралася

навіть в самий університет і там обшукала лабораторію і навіть кабінет одного професора. Після сього почали хапати студентів» — Леся однозначно на боці студентів, її обурення не має меж, і пише про це вона саме Л. Драгомановій, адже в цій людині завжди знаходила розуміння, підтримку і душевне заспокоєння. Їхні близькі, теплі родинні зв'язки не припинилися після смерті дядька Михайла у 1895 році. Леся Українка, як і раніше, дорожить стосунками з дядиною: «А тепер будьте здорові, моя любя, дорога, бідна моя дядино! Я завжди була і буду та сама Ваша і дядькова Леся, яку Ви знали в Софії».

Михайло Петрович Драгоманов одійшов у світ Божий 20 червня (2 липня) 1895 року в Софії: про останній день чоловіка Людмила Михайлівна збе-

регла нам спомин у «Шоденнику»: «Не більше 3–4-х хвилин я була відсутня, але серце мое поривалося до нього, й ось я повернулася, щоб бачити його ззаду, як він вставав з крісла і потім падав обличчям вниз, наче хотів раптом підірвати його пошлях в гімназію. В одному з листів від 4 жовтня вони разом повідомляють мамі, що «Зоря (Зора — Світозар, син Михайла і Людмили Драгоманових — В.Ж.) — учень III класу, Київської IV гим-

но все кінчилося. Ну от — все це перенесено і я живу... Що було зі мною із дітьми потім, я добре не пам'ятаю. Я збожеволіла, кричала, плакала, не могла зрозуміти, що трапилось, бачила нещасних Ваню, Лїду, Лесю у відчай, і Раду сердешну привезли на горе від Амманів. Потім почалося отупіння до всього навколишнього, одна скорбота, неможливість помиритися з тим, що трапилось, безпорадність, незаслуженість такої втрати, жалість, жаль за тим, що так рано, в самому розквіті років для справжньої роботи загинула людина такої сили розуму, розвитку, такого серця і доброти. Не ми тільки, його сім'я, плачемо за ним, оплакують його студенти, професори, знайомі, друзі і весь народ, для якого він поклав усе життя. Кажуть, що це може бути розрадою мені в перенесенні горя. Ні, це — не розрада, це збільшує горе, бо показує, що він незамінний, що робота його ще не закінчена і що багато з того, що він міг робити ще, забрав з собою у могилу: за кілька годин до смерті він будуваче плани потрібних робіт... Де ж тут справедливість?! «За що, за що?» — ставилося у за ним, як він постійно говорив, коли йому стало погано...

Я не знаю, як провела весь той час, знаю, що не заплустила очей цілу ніч і що час летів з неймовірною швидкістю. Як мені хотілося якнайдовше мати його з собою!». Поховали М. П. Драгоманова на Софійському кладовищі. Про значення діяльності Великого українця для України й Болгарії свідчать знову ж таки рядки із «Шоденника» Людмили Михайлівни — «після поховання на могилу українця поклали 25 вінків, на яких, зокрема, були такі надписи: «Бійцві свободи та думки, учителю правди, нашому викладачеві М. Драгоманову. Студент III історико-філологічного курсу»; «Професору Драгоманову — борцеві за прогрес людства. Студенти історико-філологічного відділу»; «Михайлу Драгоманову — відмінному й невтомному професорові. Міністерство народної освіти»; «Борцу за правду і свет от любящих его русских и европейских земляков в Софии. Минцес, Белковский, Шац, Вайсман, Карачунский, Калина, Баламезов» та ін.

(Закінчення на 11-й стор.)

Лідія та Іван Шишманов

